

Statuty kapituły metropolitalnej w Gnieźnie. Dekrety reformacyjne i ordynacje arcybiskupów z lat 1613-1810. Opracował i wydał ks. Stanisław Librowski. ABMK 41:1981 s. 247-350.

Rola, jaką na przestrzeni wieków odegrały kapituły katedralne w życiu nie tylko poszczególnych diecezji, lecz i Kościoła w Polsce, pozwala uznać wartość wszelkich przekazów źródłowych informujących o strukturze i funkcjonowaniu tych kolegiów jako doniosłą. Korporacje kanonickie, ukształtowane ostatecznie pod względem ustroju prawnego w XIII stuleciu, wytwarzały coraz pokaźniejszą serię akt, głównie poprzez swoje posiedzenia (tzw. kapituły) zarówno generalne, jak i tygodniowe. Akta kapituł (tzw. metryki), stanowiące obraz ich działalności, zawierają m.in. cenny materiał ustawodawczy w postaci zarówno zwykłych uchwał kapitulnych (dekretów), jak i postanowień statutowych (statutów). Jest to podstawowa i najzasobniejsza grupa źródeł charakteryzujących ustawodawstwo kapitulne. Inny zespół stanowią tutaj redakcje statutów kapituł będące owocem kodyfikacji. Tak zwane zwody statutów, ujmujące aktualnie obowiązujące prawodawstwo danej korporacji kanonickiej w jedną całość, należy zaliczyć do bardzo ważnych źródeł poznania organizacji prawnej kapituł. Wreszcie odmienna grupa treściowa ustawodawstwa kapitulnego – to akty prawne biskupów wydawane dla kapituł. Obok bieżących niejako zarządzeń biskupich, zwanych ordynacjami (dekrety), spotykamy się tutaj, począwszy od Soboru Trydenckiego, z rozporządzeniami wydawanymi dla kapituł w związku z biskupimi wizytacjami kanonicznymi katedr i ich duchowieństwa (dekrety reformacyjne). Stanowią one produkt działalności biskupów w sprawach kapitulnych na przestrzeni stuleci opierających się na postanowieniach Tridentinum, które kolegia kanonickie poddały zdecydowanie władzy rządców diecezji.

Obfity materiał rękopiśmienny zawarty w odnośnych źródłach a odnoszący się do omówionych wyżej postaci ustawodawstwa kapitulnego w Polsce pozostaje od dawna przedmiotem eksploracji zarówno historyków, jak i kanonistów. Zmierza ona przy tym nie tylko do podejmowania opracowań monograficznych na temat poszczególnych polskich kapituł katedralnych, lecz także do przedsięwzięć edytorskich. Te ostatnie, pozornie nieefektywne, można uznać za niezmiernie doniosłe, chodzi bowiem o uchronienie czy ocalenie i jednocześnie wyeksponowanie tego, co stanowi integralną część poznania źródeł partykularnego prawa kościelnego w Polsce. To zaś z kolei może przynoczyć opracowań szczegółowych, ułatwiając dostęp do źródeł.

Podjęta w 1875 r. przez U. Heyzmana¹ praca nad edycją statutów kapitulnych, znalazła kolejnych epigonów przede wszystkim w osobach: J. Łukowskiego², J. Korytkowskiego³, K. Teligi i I. Polkowskiego⁴, B. Ulanowskiego⁵, S. Zachorowskiego⁶, J. Gajkowskiego⁷, S. Chodyńskiego⁸, J. Fijałka⁹,

¹ *Statuta capituli ecclesiae cathedralis Cracoviensis a. 1328-1478.* W: *Starodawne prawa polskiego pomniki.* T. 4. Kraków s. 115-170; zob. także *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej.* Wyd. F. Piekosiński. Cz. 1, cz. 2. W: *Monumenta Medii Aevi Historica.* T. 1. Kraków 1874. T. 2 – 1883.

² *Najstarsze statuty kapituły gnieźnieńskiej.* W: *Poznańskie Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk.* T. 10. Poznań 1878 s. 245-273.

³ *Statuta ecclesiae Gnesnensis.* W: *Pralaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej.* T. 4. Gniezno 1883 s. 580-614.

⁴ *Statuta capitularia ecclesiae cathedralis Cracoviensis [...].* Wyd. I. Polkowski. Cracoviae 1884.

W. Abrahama¹⁰. Dalsze prace nad wydawaniem ustawodawstwa kapitulnego podjęto dopiero w latach pięćdziesiątych naszego stulecia. Ich inicjatorami są głównie: J. Sawicki¹¹, W. Patykiewicz¹², S. Librowski¹³, J. Obłąk¹⁴, W. Urban¹⁵, W. Góralski¹⁶.

Ostatnio zasób edycji źródeł z zakresu ustawodawstwa kapitulnego ubogacił ks. prof. Stanisław Librowski, znany historyk Kościoła, wydawca statutów kapituł kolegiackich archidiecezji gnieźnieńskiej¹⁷ i autor monografii o kapitule wrocławskiej¹⁸. Podjęcie się opracowania i wydania znacznej części ustawodawstwa kapituły metropolitalnej w Gnieźnie – należała ona do jednej z pięciu tzw. znaczniejszych kapituł katedralnych w Polsce – trzeba uznać za inicjatywę wielce pożyteczną, szczególnie dla historii źródeł prawa kanonicznego w Polsce.

Na edycję składa się ustawodawstwo kapitulne z epoki potrydenckiej (1613-1810), pochodzące od arcybiskupów gnieźnieńskich: sześć dekretów reformacyjnych wydanych w wyniku wizytacji przez rządców diecezji kościoła katedralnego i kapituły oraz dwie ordynacje pochodzące także od arcybiskupów, jedynie pośrednio związane ze wspomnianymi wizytacjami.

Tekst opublikowanych źródeł poprzedza obszerny wstęp Autora (s. 249-257), zawierający cztery punkty, mający na celu wprowadzenie czytelnika in medias res warsztatu edytorskiego. Na początku Autor lapidarnie uzasadnia aktualność i pożytek podjętego zamierzenia. Bardzo trafne jest tutaj zwrócenie uwagi na to, że ustawodawstwo kapituł stanowi część ówczesnego prawa polskiego w ogóle, a kościelnego w szczególności. Następnie omawia się pięć odmian statutów kapitulnych, a ściślej – ustawodawstwa kapitulnego.

⁵ *Statuta capitulorum Gneznensis et Poznaniensis ecclesiarumque collegiatarum Varsoviensis et Lancienciensis*. Archiwum Komisji Prawniczej. T. 5. Kraków 1897 s. 451-546; *Analecta ad historiam iuris canonici in dioecesi Premislensi (Statuta Capit. Prem.)*. Archiwum Komisji Historycznej. T. 5. Kraków 1889 s. 394-411 (dalej cyt.: AKH). Ponadto autor publikując fragmenty średniowiecznych ksiąg kapitulnych pięciu tzw. znaczniejszych kapituł (gnieźnieńskiej, krakowskiej, wrocławskiej, poznańskiej i płockiej), ogłosił tym samym te statuty kapitulne, które były zawarte w tym materiale. Zob. *Acta Capituli Plocensis ab an. 1514 ad an. 1577*. AKH. T. 10. Kraków 1916 s. 129-265; *Acta capitulorum Cracoviensis et Plocensis selecta (1438-1523; 1438-1525)*. AKH. T. 6. Kraków 1891 s. 84-189; *Acta capitulorum Gneznensis, Poznaniensis et Vladislaviensis (1408-1530)*. W: *Monumenta Medii Aevi Historica*. T. 13. Kraków 1894; *Akta kapituł z XVI w. wybrane. Akta kapituł poznańskiej i wrocławskiej (1519-1578)*. W: *Acta Historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1508 usque ad annum 1795*. T. 13. Kraków 1908.

⁶ B. U l a n o w s k i, S. Z a c h o r o w s k i. *Materiały do dziejów kolegiaty pułtuskiej*. AKH. T. 10. Kraków 1916 s. 306-415.

⁷ *Ustawy kapituł kolegiackiej i katedralnej sandomierskiej*. KDS 6:1913 s. 275-285, 305-312, 339-345; 7:1914 s. 65-70, 97-102, 185-190, 217-220; 8:1915 s. 76-81, 109-115; 9:1916 s. 33-35.

⁸ *Decreta capituli Vladislaviensis statuta eiusdem capituli illustrantia (rękopis)*. Rękopis ten został złożony przez autora w latach 1913-1914 w Akademii Umiejętności. Zob. Sprawozdanie sekretarza generalnego z czynności Akademii Umiejętności od kwietnia 1913 do kwietnia 1914. "Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie" 1913/1914. Kraków 1914 s. 36.

⁹ *Statuty kapituły katedralnej wrocławskiej z materiałów przysposobionych przez x. prałata Stan. Chodyńskiego*. Kraków 1916.

¹⁰ W. A b r a h a m, J. S a w i c k i. *Statuty kapituły w Kruszwicy*. Wyd. J. Sawicki. PS 8:1956 z. 3-4 s. 251-315.

¹¹ Tamże.

¹² *Statuty kapituły rudzko-wieluńskiej*. RTK 3:1956 z. 1 s. 347-376.

¹³ *Statuty kapituł kolegiackich dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*. ABMK 1:1959 z. 1 s. 167-189.

¹⁴ *Statuty warmińskiej kapituły katedralnej*. WWD 16:1961 z. 5 s. 45-58.

¹⁵ *Statuty kapituły katedralnej we Wrocławiu*. PK 9:1966 nr 1-2 s. 329-354.

¹⁶ *Statuty kapituły katedralnej w Płocku z 1784 roku*. Lublin 1981.

¹⁷ Zob. przyp. 13.

¹⁸ S. L i b r o w s k i. *Kapituła katedralna wrocławska. Zarys dziejów i organizacji*. Warszawa 1949.

Autor zalicza tutaj: dokumenty erekcyjne kapituł lub poszczególnych prebend, dokumenty znoszące kapituły lub poszczególne ich prebendy, dekrety reformacyjne i ordynacje biskupów, uchwały samej kapituły (dekrety), redakcje statutów. Te wszystkie formy składają się na całość ustawodawstwa korporacji kanonicznych.

Można w tym miejscu przedłożyć drobne uzupełnienie. Do czwartej odmiany czy postaci prawodawstwa – zdaniem Autora – należały uchwały samej kapituły, zwane również dekretami, podejmowane podczas posiedzeń kapitulnych, a zawarte w aktach (działalności) kolegium kapitulnego. Do piątej grupy zaliczono redakcje, inaczej kodyfikacje statutów. Zabrakło więc miejsca w klasyfikacji dla statutów kapituły sensu stricto. Tymczasem kapituły – jako samoistne korporacje – miały prawo podejmowania uchwał statutowych, z czego de facto obficie korzystały¹⁹. Pojedyncze statuty kapituł, podejmowane szczególnie w XV i XVI w. z reguły podczas generalnych posiedzeń gremium, istotnie różniły się zarówno od zwykłych dekretów, jak i od zbiorów statutów. Od dekretów różniły się charakterem niejako konstytucyjnym oraz rangą porządkowanych spraw. Gdy bowiem zwykle dekrety kapitulne stanowiły doraźne rozstrzygnięcia w sprawach mniejszej wagi (np. usprawiedliwienie lub nieobecność podczas posiedzenia, przyznawanie poszczególnym kanonikom opcji prestymoniów i domów), to statuty stanowiły obowiązujące na stałe (aż do odwołania lub kodyfikacji) normy działania korporacji w sprawach o większym znaczeniu (np. ustalenie terminów posiedzeń kapituły, określenie formy instalacji kanoników, porządek służby Bożej w świątyni, recepcja nowo mianowanych biskupów). Poszczególne statuty uchwalone przez kapitułę lub podejmowane łącznie przy udziale rządcy diecezji i kapituły czy wreszcie nadawane jej przez biskupa wchodziły z kolei do zbiorów, czyli kodyfikacji statutów.

W obrębie więc zaliczonych przez ks. prof. Librowskiego do grupy czwartej uchwał kapituł można by wyróżnić dekrety oraz statuty. Należy jeszcze nadmienić, iż o statutach kapitulnych można mówić w znaczeniu wyżej przedstawionym (statuty sensu stricto), jak również – czyni to Autor – w sensie szerokim, obejmującym całokształt ustawodawstwa kapitulnego.

W dalszej części wstępu Autor zapoznaje czytelnika ze swoimi poszukiwaniami dekretów reformacyjnych i ordynacji biskupich wśród luźnych dyplomów (bezsukcesywnie), w księgach wizytacji kanonicznych (tworzących zasobną serię akt w zespole archiwum wytworzonego przez arcybiskupów gnieźnieńskich), następnie w zespole akt kapituły metropolitalnej gnieźnieńskiej, dla której rządcy diecezji wystawiali dekrety reformacyjne i ordynacje, wreszcie w serii akt archiwum wytworzonego przez arcybiskupów gnieźnieńskich (akta ich działalności). Miejszem tak żmudnej kwerendy było Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie. Autor jako doświadczony badacz i archiwista z właściwą mu dokładnością opisuje wykorzystane źródła, na których opiera swoją edycję. Wreszcie omawia się podstawę oraz sposób wydania źródeł, zaczerpnięty z *Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*²⁰.

Jak już powiedziano, edycja ks. prof. Librowskiego dotyczy tej części ustawodawstwa (szeroko rozumianych statutów) kapituły metropolitalnej gnieźnieńskiej, której źródłem istnienia są arcybiskupi gnieźnieńscy, wydający w latach 1613-1810 dla swojej kapituły zarówno dekrety reformacyjne, jak i zwykle ordynacje. Zostały one opublikowane w porządku chronologicznym.

Na pierwszym miejscu znajduje się dekret reformacyjny (powizytacyjny) abpa Wojciecha Baranowskiego z 30 X 1613 r. (s. 258-279), wystawiony w wyniku przeprowadzonej przezeń osobiście generalnej wizytacji katedry gnieźnieńskiej i jej duchowieństwa w dniach 20-30 X 1613 r. Oryginał tego dokumentu nie zachował się, podstawę dla edycji stanowi kopia pochodząca z księgi wizytacji kościołów, należąca do serii akt wizytacyjnych zespołu arcybiskupiego (kopiariusz dekretów reformacyjnych).

Kolejnym aktem prawnym jest dekret reformacyjny (powizytacyjny) abpa Wawrzyńca Gembickiego z 20 IV 1623 r. (s. 279-295), będący owocem wizytacji generalnej katedry i jej kleru, przeprowadzonej osobiście – przed 21 X 1622 r. – przez rządcę diecezji. Podstawę edytorską stanowi i tutaj kopiariusz dekretów reformacyjnych.

Trzeci akt prawny publikacji stanowi aktualizacja statutów kapituły pochodząca również od abpa Wawrzyńca Gembickiego z tą samą datą – 20 IV 1623 r. (s. 296-303). Arcybiskup na prośbę samej

¹⁹ Zob. W. G ó r a l s k i. *Kapituła katedralna w Płocku XII-XVI w. Studium z dziejów organizacji prawnej kapituł polskich*. Płock 1979 s. 212-216.

²⁰ Wrocław 1953.

kapituły uaktualnił jej zwód statutów, dokonując więc kodyfikacji, ostatni bowiem zbiór pochodził z 1494 r. Oryginał tej ordynacji jest nieznanym, Autor posłużył się kopią zawartą w kopiariuszu dekretów reformacyjnych. Na podkreślenie zasługuje uwzględnienie przez ks. prof. Librowskiego odnośnych statutów ze zbioru z 1494 r., sygnalizowanych w odsyłaczach, co świadczy o wnikliwości badawczej, a poza tym zachęca do przeprowadzenia studium porównawczego.

W dalszej części czytelnik znajduje krótki dekret reformacyjny (powizytacyjny) abpa Macieja Łubieńskiego z 17 V 1644 r., wydany w efekcie wizytacji generalnej przeprowadzonej osobiście w dniach 9-15 IX 1643 r. (s. 303-307). Utrzymuje on w mocy obszerny dekret reformacyjny Baranowskiego z 1613 r. oraz także dekret Gembickiego z 1623 r., zwracając poza tym uwagę na kilka spraw. Oryginał dokumentu pozostaje nieznanym, stąd za podstawę wydania przyjęto kopię wpisaną do kopiariusza dekretów reformacyjnych.

Piątą część stanowi dekret reformacyjny (powizytacyjny) abpa Stanisława Szembeka z 10 VI 1713 r., wydany po odbytej przezeń generalnej wizytacji katedry i jej duchowieństwa w dniach 19 V-10 VI 1713 r. (s. 307-327). Z uwagi na to, że wiodącym celem wizytacji było ożywienie kultu Bożego w katedrze gnieźnieńskiej oraz przywrócenie – po kilkuletniej wojnie – porządku wśród jej kleru, postanowienia dekretu odnoszą się do spraw wymienionej świątyni oraz jej kapituły, głównie w zakresie właśnie sprawowania kultu Bożego. Ponieważ zachował się oryginał papierowego dokumentu w postaci nie oprawionego poszytu, Autor posłużył się nim w publikacji, sygnalizując jednocześnie kopie tego obszernego dokumentu.

Na szóstym miejscu została opublikowana ordynacja tego samego arcybiskupa z 25 VIII 1719 r., stanowiąca niejako kontynuację poprzedniego dekretu (s. 327-332). Chodziło o wyegzekwowanie najważniejszych i sprawiających najwięcej kłopotu postanowień z 1713 r. w przedmiocie kultu Bożego. I tutaj zachował się oryginał dokumentu papierowego w postaci nie oprawionego poszytu, służąc jako podstawa edycji. Kopie ordynacji zostały wskazane.

Następnie Autor ogłasza dekret reformacyjny (powizytacyjny) abpa Teodora Potockiego z 1 IX 1727 r. (s. 333-339). Ten akt ustawodawczy został wydany po przeprowadzeniu przez rządzącego diecezji – osobiście – wizytacji generalnej w dniach 29-31 VIII 1727 r. Potwierdzając w całości dekret reformacyjny Stanisława Szembeka z 1713 r., abp Potocki zwraca następnie uwagę na sprawy bieżące. W wydaniu Autor posłużył się zachowanym oryginałem dokumentu papierowego w postaci nie oprawionego poszytu, wskazując jednocześnie na jego kopię we wzmiankowanym już wielokrotnie kopiariuszu dekretów reformacyjnych.

Całość zamyka dekret reformacyjny (powizytacyjny) abpa Ignacego Raczyńskiego, podjęty w wyniku przeprowadzonej osobiście wizytacji generalnej w dniach 7-8 V 1810 r. (s. 339-349). Postanowienia rządcy diecezji dotyczą świątyni katedralnej i kapituły z okresu po klęskach narodowych, utracie znacznej części dochodów i utworzeniu przy katedrze parafii. Ważnym postanowieniem biskupa jest zniesienie – w porozumieniu ze Stolicą Apostolską i kapitułą – 8 kanonii z powodu uszczuplenia dochodów beneficjalnych. Zachowany oryginał papierowego dokumentu stanowi podstawę edytorską.

Na końcu publikacji znajduje się spis treści.

Mamy więc do czynienia z warsztatowo wzorcową edycją cennych materiałów rękopiśmiennych, które w ten sposób ujrzały niejako światło dzienne. Autor oddał dużą przysługę chyba nie tylko historii źródeł prawa kanonicznego w Polsce, lecz także innym dyscyplinom. Już dzisiaj zaprezentowany materiał źródłowy może służyć pogłębianiu badań nad dziejami kapituły metropolitalnej w Gnieźnie w okresie potrydenckim, szczególnie gdy chodzi o ustawodawstwo kapitulne.

Na podkreślenie zasługuje zamieszczenie przez Autora zwięzłych wprowadzeń do każdego z ośmiu aktów prawnych arcybiskupów gnieźnieńskich. Orientują one wystarczająco co do genezy każdego dekretu, a przede wszystkim odnośnie osnowy jego treści. Przypisy treściowe wyjaśniają wiele nazwisk, miejscowości oraz faktów, ułatwiając czytelnikowi adekwatne korzystanie z publikowanych materiałów. Dla wygody korzystających z tekstu Autor udoskonalił formę edycji przez wyeksponowanie grubym drukiem wewnętrznych nagłówek kolejnych spraw, a tam, gdzie ich nie ma – najważniejsze wyrazy treści stanowiące akcent logiczny kolejnych akapitów treści. Nadaje to tekstowi dokumentów duży stopień przejrzystości.

W zakończeniu wypada wyrazić życzenie, by edycja ks. prof. Librowskiego potrydenckich dekretów arcybiskupów gnieźnieńskich, wydanych dla tamtejszej kapituły i stanowiących pokazną część ustawodawstwa tego kolegium, stała się zachętą dla podjęcia analogicznych inicjatyw w odniesieniu do innych kapitul polskich.